

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA IULIA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ

**PREOȚIA CULTICĂ
LA POPOARELE DIN SPAȚIUL CANAANIT
ȘI LA POPORUL EVREU BIBLIC**

Rezumat

Coordonator științific:

Pr. prof. univ. dr. Emil JURCAN

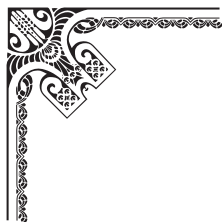
Doctorand:

Dumitru Cristian DINCULEANĂ

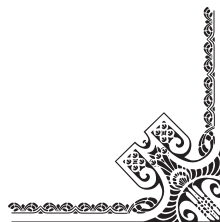
Alba Iulia
2015

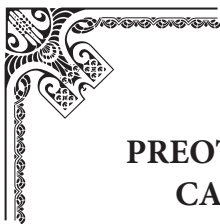

CUPRINS

1. Argumentarea temei	3
2. Scopul lucrării	4
3. Metodologia de lucru.....	5
4. Evaluarea surselor documentare.....	6
5. Cadrul general al lucrării	8
6. Concluzii	10
Bibliografie selectivă	12

PREOȚIA CULTICĂ LA POPOARELE DIN SPAȚIUL CANAANIT ȘI LA POPORUL EVREU BIBLIC

Cuvinte cheie: *Orientul Apropiat antic, religie, credință, divinitate, preoție, sacrificiu, arheologie, Vechiul Testament, arealul canaanit, semiluna fertilă, civilizație, cultură, mitologie, idolatrie, panteon, Israel, Dumnezeu, descoperire, monoteism, politeism, interferență.*

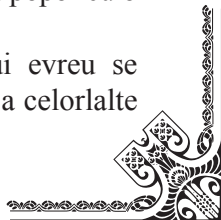
1. Argumentarea temei

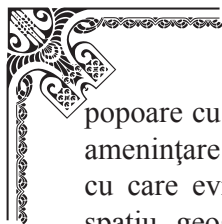
Istoria Orientului Apropiat antic, cu remarcabilele sale civilizații, pe temeliiile cărora s-a grevat evoluția socială și spirituală a întregii lumi, a generat și continuă să genereze interpretări și reinterprețări multiple, dată fiind amploarea descoperirilor arheologice și a surselor documentare pe care acestea le pun în lumină și le actualizează permanent.

O notă caracteristică Orientului Apropiat antic este dată de interferența civilizațiilor și a culturilor popoarelor care, în decursul istoriei, au ocupat acest spațiu. Având ca punct de sprijin Deșertul arab, lumea orientală antică se formează în semicerc – semiluna fertilă –, unind văile egipteană și mesopotamiană prin linia siro-palestiniană. Coasta siro-palestiniană reprezenta, astfel, punctul comun de legătură între lumea civilizațiilor mesopotamiene și cea egipteană, asigurând în timp și spațiu, confluența și interferența acestora.

Prezența poporului evreu în acest spațiu și originalitatea religiei sale sunt cu atât mai remarcabile, cu cât au reușit să creeze și să perpetueze în timp, o civilizație unică pentru spațiul Orientului Apropiat antic. Apariția și evoluția religioasă a poporului evreu nu poate fi însă desprinsă din contextul spațiului culturii și civilizației lumii Orientului. Monoteismul, conștiința alegerii sale sfinte și mesianismul îl delimitează ca popor cu o conștiință unică a scopului și rolului său în istorie.

Aceste repere ale identității religioase a poporului evreu se susțin tocmai pe raportarea la cultura și credința politeistă a celorlalte

popoare cu care evreii vin în contact și care constituiau o permanentă amenințare la adresa existenței sale. Fără această raportare la popoarele cu care evreii erau în contact permanent, împărțind practic același spațiu geografic și cultural, nu se puteau înțelege resorturile ce alimentau această extraordinară conștiință religioasă a poporului evreu ce, ulterior, va sta la baza tuturor religiilor monoteiste.

2. Scopul lucrării

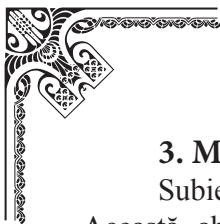
Scopul lucrării este acela de a realiza o analiză comparativă cu privire la preoția cultică la popoarele antice din spațiul canaanit (canaaniții, arameii și evreii), pe baza surselor documentare biblice și arheologice actualizate, în vederea evidențierii preoției la poporul evreu biblic, considerată a fi prototip al preoției creștine.

Considerăm că o cercetare comparativă, dedicată preoției cultice în cadrul religiilor popoarelor din arealul canaanit, este de o permanentă actualitate, date fiind descoperirile arheologice realizate, în special începând cu cea de-a doua jumătate a secolului trecut și până în prezent. Acestea asigură un ciclu permanent de interpretare a surselor documentare în sânul comunității științifice. De aceea, principalul obiectiv al lucrării este de a realiza o analiză comparativă a preoției cultice la popoarele antice din arealul canaanit, în baza surselor documentare, a căror înțelegere a fost actualizată de noile descoperiri arheologice.

De asemenea, un alt obiectiv al analizei comparative este evidențierea specificității preoției la poporul evreu biblic, modul în care acesta se definește și se afirmă în raport cu preoția și cu practicile de cult ale popoarelor canaanite. Totodată, lucrarea are ca obiectiv și înțelegerea modului în care practicile de cult se răsfrâng asupra sacralității vieții personalului de cult (cultul fertilității, prostituția sacră, curățirile rituale, sacralitatea/sfințenia vieții).

Rolul pe care clasa preoțească l-a avut în determinarea evoluției fenomenului religios, în special în cea de-a doua parte a mileniului I î.Hr. (declinul cultului sacrificial, apariția și dezvoltarea cultului rugăciunii, definitivarea canonului biblic, dezvoltarea ideii mesianice) constituie, de asemenea, un obiectiv secundar al lucrării.

3. Metodologia de lucru

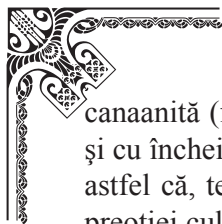
Subiectul propus presupune, în primul rând, o abordare tematică. Această abordare este impusă, ținând seama, de contextul și de specificitatea culturală și religioasă a spațiului Orientului Apropiat antic, un spațiu de interferență și sinteză ce se descoperă dincolo de limitele existenței istorice a popoarelor adeseori, efemere, ce au contribuit la apariția și dezvoltarea civilizațiilor canaanită, aramaică sau ebraică. Tratarea temei, în contextul raportului dintre grupurile de popoare reprezentând civilizația canaanită și civilizația arameilor pe de-o parte și civilizația ebraică pe de altă parte, pornind de la aspectele generale la cele particulare, are menirea de a asigura un cadru adecvat de lucru pentru o abordare comparativă.

De altfel, această abordare comparativă a preoției cultice la popoarele din spațiul canaanit se va realiza atât pe baza surselor de natură biblică, cât și a surselor extrabiblice. Se creează, astfel, posibilitatea de a păstra, la nivelul întregii lucrări, caracterul de cercetare comparată a formelor de interacționare religioasă dintre popoarele semitice ale spațiului canaanit și poporul evreu, chiar dacă planul lucrării nu trimite la sesizarea acestui lucru. Simpla raportare la sursele biblice vechitamentare, a căror înțelegere este condiționată de punerea lor în contextul general al civilizațiilor Orientului Apropiat antic, generează în mod automat posibilitatea obținerii unor rezultate științifice, fundamentate pe analiza comparativă.

Toate aceste elemente, ce participă și converg deopotrivă la definirea acestui raport dintre popoarele canaanite și poporul evreu, stau la baza ultimului capitol de sinteză al lucrării, care evidențiază interferențele și delimitările ce apar în privința modului în care s-a practicat și afirmat preoția cultică, a rolului și a consecințelor generate de aceasta în viața social-religioasă a popoarelor din spațiul canaanit antic.

În ceea ce privește limita cronologică până la care se poate urca tratarea subiectului propus, aceasta este epoca civilizației elenistice ce se instaurează în Orientul Apropiat antic în urma cuceririi macedonene (331-320 î.Hr.) și în care se vor contopi civilizațiile

canaanită (feniciană) și aramaică (siriană). Acest moment corespunde și cu încheierea canonului biblic al Vechiului Testament. Se presupune astfel că, tematic, nu va fi depășită perioada biblică de manifestare a preoției cultice în sânul poporului evreu, a cărei existență va înceta nu după mult timp, și anume odată cu dispariția Templului și a cultului sacrificial în anul 70 d.Hr.

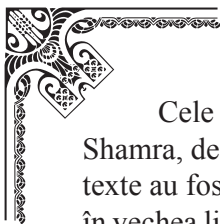
Din punct de vedere metodologic, un alt aspect ce trebuie evidențiat este caracterul interdisciplinar al lucrării. Deși, tematic, subiectul se încadrează în sfera istoriei religiilor, însă abordarea sa nu se poate realiza fără suportul pe care-l oferă arheologia biblică, studiul și exegeza Vechiului Testament sau istoria culturii și a civilizațiilor antice. Având acest suport interdisciplinar, lucrarea se poate constitui într-o contribuție științifică de un real folos pentru disciplinele teologice și chiar pentru alte discipline.

4. Evaluarea surselor documentare

Până la dezvoltarea arheologiei biblice, în prima jumătate a secolului trecut, Vechiul Testament a reprezentat principala sursă de documentare pentru istoria și cultura spațiului Orientului Apropiat antic și, implicit, pentru cunoașterea religiei popoarelor vest-semitice (canaaniții și arameii), cu care evreii erau într-un permanent contact. Însă, dat fiind faptul că Sfânta Scriptură nu poate fi citită ca un simplu document istoric, interpretarea critică s-a impus, în mod evident, ca absolut necesară pentru toate informațiile pe care Sfânta Scriptură le oferă cu privire la popoarele vecine vechiului Israel. În general, aceste mențiuni sunt foarte puține, dat fiind faptul că autorii cărților Vechiului Testament erau foarte selectivi cu privire la conținutul lucrărilor lor.

O contribuție importantă va aduce însă arheologia care, deși nu poate confirma pretutindeni sensul fundamental religios al Sfintei Scripturi, reușește totuși să clarifice numeroase texte scripturistice, inclusiv în ceea ce privește mărturiile despre credința și practicile religioase ale popoarelor din spațiul canaanit. Aceste descoperiri arheologice – atât dovezile materiale, cât și cele literare (texte scrise) – sunt de o inestimabilă valoare pentru cunoașterea religiei popoarelor din arealul canaanit.

Cele mai importante dintre acestea sunt textele de la Ugarit-Ras Shamra, de pe coasta de nord a Siriei, descoperite în anul 1929. Aceste texte au fost datate în secolul al XIV-lea și al XIII-lea î.Hr., fiind scrise în vechea limbă canaaneană, precum și în limbile akkadiană, egipteană, hitită și hurrită. Textele descoperite au un bogat conținut religios, cuprinzând informații despre mituri, liste de sacrificii etc. din ținuturile canaanite.

Alte documente arheologice extrem de prețioase pentru cunoașterea religiei canaanitilor sunt scrisorile cuneiforme de la Tell-el-Amarna, în care este redată corespondența principilor canaaneeni, în calitatea lor de vasali ai faraonului Egiptului. Deși au un caracter eminent politic, cu un conținut religios foarte limitat, acestea oferă o bună imagine asupra realităților vieții politice, economice și sociale din Canaanul primei jumătăți a secolului al XIV-lea î.Hr.

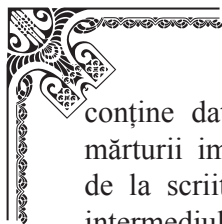
Cele mai vechi texte canaaneene par a fi cele descoperite relativ recent, de o misiune arheologică italiană la Ebla (în nordul Siriei). Acestea datează din mileniul al II-lea î.Hr., motiv pentru care sunt considerate a fi cele mai vechi texte semitice. Cuprind numeroase informații mitologice, incantații, imne închinare zeilor, culegeri de proverbe etc.

Deosebit de importante sunt și informațiile oferite de descoperirile arheologice realizate la Mari, astăzi Tell Hariri, în sud-estul Siriei. Această localitate, deși nu este menționată în Vechiul Testament, a fost capitala unui mare oraș-stat amorit din perioada celui de-al doilea mileniu î.d.Hr. La Mari s-au descoperit nu mai puțin de 22.000 de tăblițe de lut, ce furnizează informații prețioase cu privire la perioada patriarhilor biblici.

O altă importantă sursă de documentare pentru cunoașterea religiei popoarelor canaanite și arameene sunt autorii clasici. Între aceștia, îl amintim pe Lucian de Samosata, scriitor de origine greacă care, în celebra sa lucrare *De Dea Syria*, ne oferă o descriere a templului și cultului zeiței Astarte din orașul sirian Hieropolis.

Filon din Byblos este cel care, pe baza afirmațiilor preotului fenician Sanchuniaton, alcătuiește *Cosmogonia feniciană*. Alte afirmații utile întâlnim la Plutarh, *Despre Isis și Osiris*, lucrare ce

conține date interesante despre religia canaanitilor. De asemenea, mărturii importante despre canaaniti și practicile lor de cult aflăm de la scriitorul neoplatonic Porfirios, acestea parvenindu-ne prin intermediul lui Eusebiu de Cezareea, care a „inserat”, în lucrarea sa *Praeparatio evangelica*, fragmente luate de la Porfirios.

5. Cadrul general al lucrării

Lucrarea propusă spre analiză este structurată pe șase capitole, precedate de o scurtă introducere și urmate de câteva idei concludive.

Primul capitol are un caracter introductiv, în cuprinsul său fiind expus scopul lucrării, argumentarea temei, metoda de lucru, precum și sursele care reprezintă obiectul cercetării noastre.

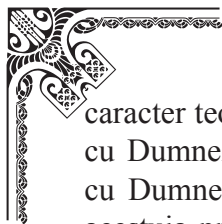
Capitolul al doilea, intitulat *Cultura și civilizația canaanită. Popoarele din spațiul canaanit*, are rolul de a introduce cititorul în contextul geografic și istoric al Orientului Apropiat antic în a doua jumătate a Epocii bronzului, perioadă în care zona așa numitei „semilune fertile” începe să fie bine organizată din punct de vedere politic, micile orașe-state constituite pe coasta de răsărit a Mării Mediterane, având să devină, în timp, puternice centre urbane cu o economie foarte dezvoltată. De asemenea, capitolul secund al lucrării expune, pe lângă cadrul geografic, istoric, politic și economic al spațiului canaanit, contextul cultural al popoarelor prezente în zonă, context care s-a dovedit a fi determinant în conturarea vieții religioase a acestora, exprimată prin manifestările ritualice specifice cultului oficial, săvârșit în mijlocul comunității.

Capitolul al treilea al tezei (*Cultura și civilizația ebraică*), reprezintă o sinteză a istoriei poporului evreu biblic, începând din perioada patriarhilor biblici, a exodului egiptean, a pătrunderii în „Țara făgăduinței” (spațiul canaanit), a exilului babilonian și până la cucerirea Orientului Apropiat de către Alexandru cel Mare, când în întreaga zonă s-a impus cultura și civilizația elenistică.

Toate aceste etape ale istoriei poporului evreu au reprezentat momente extrem de importante în formarea și dezvoltarea religiei ebraice, evreei devenind în timp o formațiune statală cu un puternic

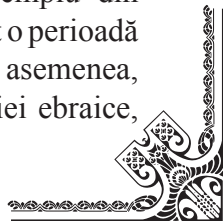

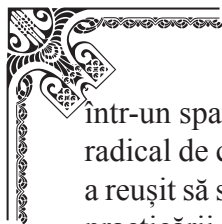

caracter teocratic, întreaga lor existență fiind determinată de relația cu Dumnezeu-Yahve. „Înțelegerea” pe care poporul evreu o face cu Dumnezeu și împlinirea prescripțiilor transmise de Divinitate acestuia prin liderii săi spirituali au întărit în comunitatea ebraică conștiința de „popor ales”, cu un scop bine definit în istoria umanității.

În cuprinsul capitolului al patrulea (*Sacerdoțiul la popoarele din spațiul canaanit*) este prezentată amănunțit religia civilizațiilor din spațiul canaanit cu care poporul evreu a intrat în contact: fenicienii, arameii, edomiții, moabiții, nabateenii și filistenii, toate informațiile expuse fiind autentificate de descoperirile arheologice actualizate. Informațiile cuprinse în acest capitol redau atât modul de organizare al religiilor respective (panteonul, templele, clasa preoțească, rolul regalității în cult etc.), cât și o prezentare a desfășurării ritualului sacrificial oficiat în templele principalelor divinități, care dominau ansamblul zeilor din cele mai importante cetăți-stat ale Orientului Apropiat antic. Descrierea arhitecturii templelor și a locurilor de închinare, organizarea clasei preoțești și rolul acesteia, precum și prezentarea desfășurării cultului la popoarele din spațiul canaanit urmăresc evidențierea clară a ideilor politeiste a acestora în contrast cu religia poporului evreu biblic, concepție religioasă, caracterizată prin credința într-un singur Dumnezeu.

Capitolul al cincilea, intitulat *Preoția cultică la poporul evreu biblic*, prezintă religia poporului evreu, începând de la primele forme de adorare a Divinității, întâlnite la patriarhii biblici, și până la rezidirea Templului din Ierusalim sub conducerea lui Zorobabel, la întoarcerea din exilul babilonian. Informațiile, bazate atât pe surse biblice vechitestamentare, cât și pe surse extrabiblice, conturează evoluția vieții religioase a poporului evreu, de la manifestările cultice cu caracter nomad și seminomad până în perioada de glorie a construirii de către regele Solomon a mărețului Templu din Ierusalim, unde clasa preoțească și sacrificiile au cunoscut o perioadă de înflorire printr-o organizare foarte bine structurată. De asemenea, acest capitol are rolul de a prezenta specificitatea religiei ebraice,

Într-un spațiu geografic în care popoarele învecinate se diferențiază radical de concepțiile sale religioase, și modul în care poporul evreu a reușit să se adapteze unor noi realități istorice, privind posibilitatea practicării cultului oficial, respectiv perioada exilului babilonian.

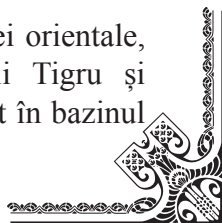
Ultimul capitol al lucrării, intitulat *Elemente comparative între sacerdoțiul canaanit și preoția biblică veterotestamentară*, prezintă modul în care obiectivele propuse în cercetarea temei au fost realizate. Așa cum reiese și din titlul lucrării, cercetarea de față se dorește a fi un studiu comparativ între religia popoarelor din spațiul canaanit, pe de-o parte, și religia poporului evreu, de cealaltă parte, în contextul istoric al Orientului Apropiat antic. Modul în care toate popoarele din arealul canaanit au interferat, a lăsat urme în conștiința religioasă a fiecăreia dintre aceste civilizații. Cu toate acestea, există câteva elemente principale care determină specificitatea fiecăreia dintre aceste religii, anume: natura îndatoririlor religioase și sursa lor de proveniență, forma și simbolistica manifestărilor cultice și scopul acestora sau ideile referitoare la mesianism și eshatologie. De asemenea, un aspect concludiv foarte important îl reprezintă identificarea factorilor care au determinat continuitatea sau dispariția unora dintre aceste religii, în perioada următoare impunerii elenismului în spațiul Orientului Apropiat antic.

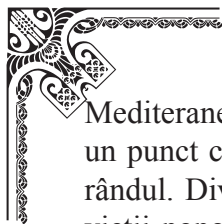
6. Concluzii

Spațiul Orientului Apropiat antic, ca leagăn al civilizației a provocat un viu interes în rândul cercetătorilor fenomenului religios, prin prisma vechimii, a bogăției și a varietății materialului documentar pe care îl oferă.

Așa-numita „semilună fertilă” se conturează încă din zorii istoriei ca zona cea mai fecundă pentru cultura și civilizația umană, din această perspectivă putând la fel de bine să fie numită drept „semiluna fecundă a lumii vechi”.

Aflăte între cele două mari arealuri ale civilizației orientale, Egiptul Văii Nilului și Mesopotamia marilor fluvii Tigru și Eufrat, popoarele semitice ale deșertului arabic au găsit în bazinul

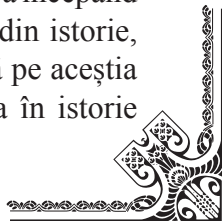

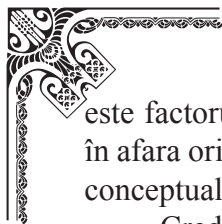
Mediteranei orientale, cu potențialul său de întâlnire și schimb, un punct comun de atracție în jurul căruia vor gravita secole de-a rândul. Diversitatea formelor de relief a impus și o fragmentare a vieții popoarelor întâlnite în zonă, în demersul istoriei neexistând un anume popor sau grup care să prevaleze în mod definitiv și să se impună în zonă, fiecare având faza lor, momentul lor de creștere și de afirmare.

Deși fragmentat și variat, acest spațiu nu rămâne în istorie doar unul „de trecere”, ci în mod special ca unul de interferență și interconectare. Altfel spus, deși pare a reprezenta un amalgam cultural, spațiul siro-palestinian sau canaanit este bine definit chiar prin varietatea componentelor sale care îi dau specificitatea sa, în contextul mai larg al Orientului Apropiat antic.

Realitatea nu poate fi definită decât de context și în sinteză, pentru ca astfel să te poți apropia cât mai mult cu putință de cunoașterea ei. Până la cucerirea lui Alexandru cel Mare și impunerea culturii și a civilizației elenistice în întreaga zonă, Orientul Apropiat și în mod special, spațiul canaanit, nu poate fi abordat decât în termenii unei istorii comune a culturii și a civilizației unor mici popoare independente. Mai mult decât atât, credințele și viața religioasă au darul de a exemplifica mai bine decât oricare alți factori, natura raportului dintre Israel și popoarele din vecinătatea sa.

Nișa pe care criza marilor imperii orientale o oferă în istorie popoarelor semitice din arealul canaanit vreme de mai bine de trei secole, în perioada 1.200-900 î.d.Hr., este exploatată din plin în planul dezvoltării și al afirmării culturale și spirituale. Mai târziu, autonomia tipică marilor imperii orientale va permite acestor mici popoare să supraviețuiască vreme îndelungată, factorul cultural fiind suportul fundamental în acest sens. În momentul în care acesta nu mai poate să-și producă efectul său specific din cauza forței de pătrundere și asimilare, de care dă dovadă cultura elenistică începând cu secolul al IV-lea î.d. Hr., aceste popoare dispar însă din istorie, cu o singură excepție, evreii. Ceea ce îi diferențiază însă pe aceștia de celelalte popoare și le asigură practic supraviețuirea în istorie

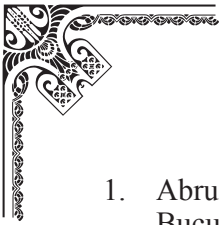

este factorul religios, prin intermediul căruia reușesc să se plaseze în afara oricărei sfere de influență culturală, a cărei forță și vitalitate conceptuală să le provoace o vulnerabilitate identitară.

Credința într-un Dumnezeu unic și universal, precum și conștiința lor de „popor ales” din mijlocul celorlalte popoare, vor asigura evreilor capacitatea de a supraviețui chiar și în afara unei forme statale politice. Din punct de vedere socio-cultural, evreii aparțin acestui spațiu comun siro-palestinian, interferența lor cu celelalte popoare din zonă fiind o constantă a istoriei lor antice, adeseori această stare de fapt producând crize și puternice tensiuni interne. Conștiința lor religioasă îi distinge. Însă chiar și această conștiință religioasă distinctă se conturează în timp și în spațiu în raport cu cultura, cu religiozitatea și cu practicile de cult ale popoarelor vecine. Altfel spus, Israel nu poate fi desprins din contextul socio-cultural al existenței sale, cadru în funcție de care își definește nota sa religioasă distinctă. Acest lucru este întru totul valabil și în ceea ce privește sacerdoțiul, factor determinant prin intermediul căruia poate fi urmărit și definit raportul vechiului Israel cu celelalte popoare din arealul canaanit.

În sens strict teologic, dezbateră și evaluarea acestui raport nu pot decât să contribuie la o cât mai bună înțelegere a acelei chemări ce induce, începând cu prorocul Moise, o tensiune constantă în viața religioasă a poporului evreu, de a fi sau, mai bine zis, de a deveni „neam sfânt, preoție împărătească, popor agonisit lui Dumnezeu”.

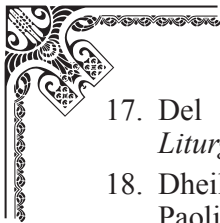

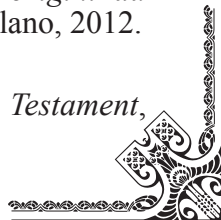
Bibliografie selectivă

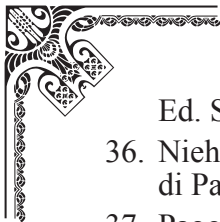
1. Abrudan, D., Cornițescu, E., *Arheologia biblică*, E.I.B.M.B.O.R., București, 2002.
2. Achimescu, Nicolae, *Istoria și Filosofia Religiei la popoarele antice*, Ed. Tehnopress, Iași, 2000.
3. Ackroyd, P. R., *Israel under Babylon and Persia*, Oxford University Press, Oxford, 1970.
4. Albright, William Foxwel, *Yahweh and the Gods of Canaan*, Ed. Eisenbrauns, Indiana, 1968.
5. Assmann, Jan, *La distinzione mosaica*, traduzione di Ada Vigliani, Ed. Adelphi, Milano, 2011.
6. Bright, John, *A history of Israel*, 4th edition, Ed. Westminster John Knox Press, Louisville-Kentucky, 2000.
7. Cappelletto, Gianni, *Genesi (Capitoli 1-11)*, Edizioni Messaggero Padova, III Edizione, Padova, 2011.
8. Caquot, A., Sznycer, M., Herdner, A., *Textes Ougaritiques*, Ed. Cerf, Paris, 1974.
9. Cody, Alfred, *A History of Old Testament Priesthood*, Rome, pontifical Biblical Institute, 1969.
10. Cornelius, Izak, *The many faces of the goddess*, Academic Press Fribourg, Fribourg, 2004.
11. Cross, Frank Moore, *Canaanite Myth and Hebrew Epic Essays in the History of the Religion of Israel*, Harvard University Press, London, 1971.
12. Cunchillos, Jesus Luis, *La nascita del mondo e degli dei nei testi di Ugarit*, in *L'Antico Testamento e le culture del tempo*, presentazione di Franco Ravasi, Ed. Borla, Roma, 1990.
13. Daniel, Constantin, *Civilizația feniciană*, Ed. Sport-Turism, București, 1979.
14. De Vaux, Roland, *Les Sacrifices de l'Ancient Testament*, Paris, J. Gabalda, 1964.
15. Idem, *I patriarchi ebrei e la storia*, Ed. Paideia, Brescia, 1967.
16. Idem, *Le istituzioni dell'Antico Testamento*, Ed. Marietti, III Edizione, Genova, 2002.

17. Del Olmo Lete, G., *Canaanite Religion According to the Liturgical Texts of Ugarit*, Bethesda, 1999.
18. Dheilly, Joseph, *Il popolo dell'antica alleanza*, II Edizione, Ed. Paoline, Roma, 1963.
19. Dothan, Trude, *The Philistines and their material culture*, Israel Exploration Society, The Murray Printinc Co., Westford, 1982.
20. Dussaud, R., *Les origiens cananeennes du sacrifices israelite*, Ed. Leroux, Paris, 1941.
21. Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1981.
22. Garbini, G., *I Fenici. Storia e religione*, Napoli, 1980.
23. Gordon, Cyrus. H., *Il vecchio testamento e i popoli del mediterraneo orientale*, Ed. Morcelliana, Brescia, 1959.
24. Haran, Manahem, *Temples and Temple service in Ancient Israel, An Inquiry into the Character of Cult Phenomena and the Historical Setting of the Priestly School*, Clarendon Press, Oxford, 1978.
25. Humphreys, Lee, *The character of God in the book of Genesis*, Ed. Westminster John Knox Press, Louisville-Kentucky, 2001.
26. Jones, G. H., *1 and 2 Kings*, NCB, London, Marshall, Morgan and Scott, Grand Rapids, Eederman, 1984.
27. Kraeling, Emil G. H., *Aram and Israel*, Columbia University Press, New York, 1918.
28. Lipinski, Edward, *The aramaeans - Their ancient history, culture, religion*, Ed. Peeters, Leuven, 2000.
29. Liverani, M., *Antico Oriente*, Roma, 1988.
30. Matthiae, P., *Elba. Un impero ritrovato*, Torino, 1977.
31. Mazzinghi, Luca, *Storia D'Israele, Dalle origini al periodo romano*, Ed. Dehoniane Bologna, Ferrara, 2011.
32. Merlo, Paolo, *La dea Așera*, Pontificia Universita Lateranense MURSIA, Roma, 1998.
33. Milano, Lucio, *Il Vicino Oriente antico, dalle origini ad Alessandro Magno*, EncycloMedia Publishers, Milano, 2012.
34. Moscati, S., *Chi furono i Fenici*, Torino, 1994.
35. Negoiță, Athanasie, *Teologia biblică a Vechiului Testament*,

Ed. Sophia, București, 2004.

36. Niehr, Herbert, *Il contesto religioso dell'Israele antico*, trad. di Paolo Merlo, Ed. Paideia, Brescia 2002.
37. Pagolu, Augustine, *The religion of the Patriarchs*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1998.
38. Pettinato, G., *Ebla. Nuovi orizzonti della storia*, Milano, 1986.
39. Provan, Iain Wiliam, Long V. Philips And Tremper Longman, *A biblical history of Israel*, Ed. Westminster John Knox Press, Louisville-Kentucky, 2003.
40. Ravasi, Gianfranco, *Il libro della Genesi (12-50)*, Ed. Citta Nuova, Edizione II, Roma, 2001.
41. Rendtorff, Rolf, *La „formula dell'alleanza”- Ricerca esegetica e teologica*, Ed. Paideia, Brescia, 2001.
42. Reșceanu, Ion, *Familia în Vechiul Testament*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2014.
43. Sembrano, Lucio, *La regalita di Dio: metafora ebraica e contesto culturale del Vicino Oriente antico*, Ed. Dehoniane, Bologna, 1998.
44. Serafini, Filippo, *L'alleanza levitica, Studio della "berît" di Dio con i sacerdoti leviti nell'Antico Testamento*, Ed. Cittadella, Assisi, 2006.
45. Soggin, Alberto, *When the Judges Ruled*, London, 1965.
46. Vladimirescu, Mihai Valentin, *Descoperirile arheologice din Israel în perioada 1970-2000 și raportul lor cu studiul Vechiului Testament*, Ed. Universitaria, Craiova, 2006.
47. Walzer, Michael, *All'ombra di Dio*, traduzione di Franco Bassani, Ed. Paideia, Brescia, 2013.
48. Wright, William, *The Moabite Inscription*, Ed. Thomas and Archibald Constable, Edinburgh, 1870.
49. Xella, Paolo, *Gli antenati di Dio, Divinità e miti della tradizione di Canaan*, Ed. Essedue, Verona, 1982.
50. Yon, Marguerite, *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, Ed. Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2006.

